

Op 15 mei 2020 is het 175 jaar geleden dat de eerste baptisten-gemeente in Nederland werd gesticht. Een mooie aanleiding om een historisch deeltje te publiceren in de Baptistica Reeks. Met dit boek gaan we 'Terug naar de toekomst': door verhalen uit het verleden te laten spreken, worden we uitgedaagd om in het heden en met het oog op de toekomst onze weg met Christus gaan. Zo ontstaat er een vruchtbare en kritische dialoog, waarin wij onze traditie bevragen en andersom.

We kiezen daarbij voor een biografische benadering, door tien zeer verschillende personen uit de 19e en 20e eeuw te portretteren die het gezicht van het baptisme in Nederland mede hebben gekleurd. Daarnaast hebben drie theologen vanuit hun eigen achtergrond en expertise een reflectie op het geheel geschreven. Het boek geeft zo een boeiend overzicht van de geschiedenis van het Nederlandse baptisme gekoppeld aan een actuele relevantie voor hedendaagse (baptisten)gemeenten.

OVER DE BAPTISTICA REEKS

In de Baptistica Reeks wil het Baptisten Seminarium de vruchten van eigen onderwijs en onderzoek beschikbaar stellen voor gemeenten, voorgangers en gelovigen uit andere tradities. De delen komen voort uit onderzoek, praktijk en lessituaties en sluiten veelal aan bij de actualiteit. Eerdere delen gingen over o.a. gemeentetheologie, pastorale supervisie, gemeenteopbouw, doop- en lidmaatschap, godsdienstvrijheid, de theologie van James Wm. McClendon, visies op ambt en leiderschap, liturgie en samenkomst, samen zoeken in het congregationalisme, ervaringen van gemeentestichters, de theologie van Olof H. de Vries, geleefd geloof in de gemeente en narratieve theologie in het Oude Testament. Meer informatie en bestellen: www.baptisten.nl

TERUG NAAR DE TOEKOMST: 175 JAAR BAPTISME IN TIEN PORTRETTEN. BAPTISTICA REEKS 15

TERUG NAAR DE TOEKOMST

175 jaar baptisme in Nederland in tien portretten

Teun van der Leer & Arjen Stellingwerf (red.)
 BAPTISTICAREEKS

Terug naar de toekomst

175 jaar baptisme in Nederland in tien portretten

Baptistica Reeks

Teun van der Leer & Arjen Stellingwerf (red.)

Unie van Baptistengemeenten in Nederland

mei 2020

Titel: Terug naar de toekomst
175 jaar baptisme in Nederland in tien portretten

Onder redactie van: Teun van der Leer en Arjen Stellingwerf
Deel 15 van de Baptistica Reeks

ISBN 978-0-244-57059-0
NUR 707

Omslagontwerp:
Marijn Vlasblom

Vormgeving en druk:
Unie van Baptistengemeenten

Uitgegeven door:
Baptisten Seminarium
www.baptisten.nl/seminarium

Amsterdam, mei 2020
Copyright © Unie van Baptistengemeenten in Nederland

Meer exemplaren te bestellen via:
www.baptisten.nl

Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook vermenigvuldigd worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
1. Johannes Elias Feisser (1805-1865).....	14
<i>Arjen Stellingwerf</i>	
2. Jan de Liefde (1814-1869).....	23
<i>Henk Bakker</i>	
3. Hendrikadius Zwaantinus Kloekers (1828-1893)	32
<i>Teun van der Leer</i>	
4. Johannes Horn (1849-1924)	40
<i>Arjen Stellingwerf</i>	
5. Jan Willem Weenink (1886-1975).....	49
<i>Anne de Vries</i>	
6. Jan Louw (1887-1969).....	58
<i>Wout Huizing</i>	
7. Geertruida Reiling (1893-1979).....	68
<i>Harrie Wiersma</i>	
8. Jannes Reiling (1923-2005).....	77
<i>Teun van der Leer</i>	
9. Fenna Vorsteveld (1925-2012).....	86
<i>Kirsten Timmer-Groeneveng</i>	
10. Olof de Vries (1941-2014).....	95
<i>Jos Jumelet</i>	
11. Hoe katholiek is het Nederlands baptisme?.....	103
<i>Erik A. de Boer</i>	
12. Terug naar christocentrische zichtbaarheid.....	110
<i>Marvo Wittenberg</i>	
13. Van opwekkingsbeweging naar gevestigde kerk	117
<i>Jack Barentsen</i>	
Bibliografie	125
Personalia.....	133

Inleiding

Arjen Stellingwerf

Op 15 mei 2020 is het 175 jaar geleden dat de eerste baptistengemeente in Nederland werd gesticht.¹ Een mooie aanleiding om een historisch deeltje te publiceren in de *Baptistica Reeks*. Maar misschien vraag je je af: is het vandaag de dag niet een beetje achterhaald om naar je eigen kerkelijke geschiedenis te kijken? Is het niet een vorm van navelstaren, in een tijd waarin de samenwerking met andere kerkelijke tradities noodzakelijk lijkt en waarin we vooral de blik naar voren willen richten? Wij denken van niet. Wie vooruit wil, moet weten waar hij vandaan komt en wie met anderen op wil trekken, moet weten wie hij zelf is. Daarom is de titel van dit deeltje: ‘Terug naar de toekomst’. In 1985 kwam de sciencefictionfilm ‘Back to the Future’ uit, gevolgd door een tweede en derde deel in 1989 en 1990. In deze films reizen de hoofdrolspelers Marty McFly (Michael J. Fox) en Dr. Emmett Brown (Christopher Lloyd) door de tijd. Een belangrijk gegeven in de drie films is dat daden in het verleden invloed hebben op het heden en de toekomst. Zo zijn ook de daden van baptisten uit het verleden bepalend geweest voor hoe onze gemeenschap nu vorm heeft gekregen en zullen ook de keuzes die wij maken weer bepalend zijn voor de toekomst. Het is daarom waardevol om terug te kijken naar de context waarin vorige generaties zich bevonden en aandacht te hebben voor hoe zij daarop reageerden, omdat wij staan op de schouders van anderen en daar in onze tijd en context op voortbouwen.²

Maar het maakt wel uit *hoe* je naar je eigen geschiedenis kijkt. Het gevaar bestaat namelijk dat je daarin onkritisch bent en dat je je eigen tradities gaat verheerlijken. Inherent daaraan is vaak dat het ten koste gaat van

¹ Voor meer hierover, zie het portret over Johannes Elias Feisser.

² Zie voor een voorbeeld en uitwerking van deze visie het openingscollege van Teun van der Leer uit 2016 ‘Levend water uit oude bronnen’, te downloaden via: baptisten.nl/Bapt21eEeuw (p. 14-34).

hoe je naar het vreemde en onbekende kijkt. Andere tradities zijn dan ‘verdacht’ of ‘onbijbels’ en ook is er weinig ruimte voor vernieuwing, omdat we liever blijven hangen in de nostalgische gevoelens van een geïdealiseerd verleden. Juist met de titel ‘Terug naar de toekomst’ willen we aangeven dat we onze traditie in willen brengen als gesprekspartner in een weg naar de toekomst. Niet als een dwangbuis voor hoe het eens en altijd moet, maar als een spiegel die ons helpt te reflecteren waarom we de dingen doen zoals we ze doen. En zoals dat bij een dialoog hoort, mogen ook wij vragen stellen aan ons verleden. De traditie mag ons dus inspireren, maar moet ook altijd kritisch bevraagd worden, evenals wijzelf openstaan voor kritische vragen uit het verleden of heden. Pas dan is het echt een spiegel voor ons, als een levende stem uit het verleden. Of zoals de kerkhistoricus Jaroslav Pelikan het zegt: ‘Traditie is het levende geloof van de doden, traditionalisme het dode geloof van de levenden.’³

Daarom nog iets meer over *hoe* we in dit deel van de Baptistica Reeks iets uit onze eigen geschiedenis willen delen. Drie thema’s spelen daarbij een belangrijke rol, te weten: we kiezen voor een biografische benadering, we beschouwen de traditie als één van de lenzen van onze hermeneutische bril en we beschouwen de geportretteerden uit de tien portretten als grensgangers, die ons uitdagen om ook in onze eigen tijd grensgangers te zijn. Elk van deze thema’s zullen we hieronder verder toelichten. Daarna volgt er een korte verantwoording van de keuzes die we hebben gemaakt en vertellen we nog iets over de inhoud van deze bundel.

³ ‘Tradition is the living faith of the dead; traditionalism is the dead faith of the living’. J. Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine, Volume 1, The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)* (Chicago: The University of Chicago Press, 1971), 9.

Een biografische benadering

Zoals gezegd kiezen we hier voor een biografische benadering van de geschiedenis van het Nederlandse baptisme. Zoals Marco Wittenberg stelt in zijn reflectie:⁴ onze biografie kleurt onze theologie. Daarbij verwijst hij naar een van de grondleggers van de narratieve theologie: de Amerikaanse baptistentheoloog James Wm. McClendon Jr., die in 1974 zijn *Biography as Theology* schreef.⁵ In dit boek gaat McClendon op zoek naar een ethiek van *character-in-community* in reactie op de heersende ethiek van zijn tijd, waarin keuzes maken (*decisionism*) en realisme centraal stonden.⁶ Door aandacht te hebben voor iemands karakter, komt meer in beeld welke persoon we zijn, hetgeen zich uit in wat we doen. Tegelijkertijd vormen deze daden ons karakter weer. Karakter is dus beweeglijk, hoewel het diepgeworteld zit. Onze overtuigingen (*convictions*) zijn zeer belangrijke invloeden op ons karakter. Bovendien worden iemands karakter en overtuigingen gevormd binnen een gemeenschap (*community*) waar iemand bij betrokken is.⁷ Volgens McClendon is de beste manier om theologie vorm te geven dan ook het bestuderen, interpreteren, bekritisieren en transformeren van de overtuigingen van geloofsgemeenschappen. Het gaat dus niet alleen om de overtuigingen zelf, maar ook hoe deze zich verhouden tot de personen en gemeenschappen die ze omarmen. Theologie en ethiek zijn dus nauw met elkaar verbonden.⁸

In elke gemeenschap zijn er treffende levensverhalen van mensen die de overtuigingen van gemeenschappen op een bijzondere wijze belichamen. Soms legt het leven van een bepaalde persoon iets bloot van hoe deze gemeenschap in de wereld wil staan ten opzichte van God en

⁴ Aan het eind van de inleiding lichten we de reflecties verder toe.

⁵ J.W. McClendon Jr., *Biography as Theology. How Life Stories Can Remake Today's Theology* (Eugene, OR: Wipf & Stock, 2002⁴ [oorspr. 1974]).

⁶ McClendon, *Biography as Theology*, 14-15. *Character-in-community* laten we bewust onvertaald, het Nederlands dat er het dichtst bij komt is karakter-in-gemeenschap, maar dekt de lading iets minder.

⁷ McClendon, *Biography as Theology*, 15-20.

⁸ McClendon, *Biography as Theology*, 20-22.

anderen, of corrigeert of verbreedt zijn/haar biografie de houding van de gemeenschap. Door deze levensverhalen te belichten, wordt zichtbaar dat theologie ten diepste biografisch is, maar ook dat biografie op haar best theologisch is. Daarom is het belangrijk om de verhalen te blijven vertellen van mensen die in hun leven geprobeerd hebben iets van het karakter van Christus zichtbaar te maken. Dat geldt niet alleen voor verhalen uit een ver verleden. Maar juist ook verhalen die recenter zijn, spreken tot onze verbeelding en helpen ons de weg van Christus in onze eigen tijd te zoeken.⁹

Het interessante is, dat juist de eerste verhalen van het baptisme in Nederland op een biografische manier aan ons zijn overgeleverd. Olof de Vries schrijft in zijn voorwoord van *Gelovig gedoopt*,¹⁰ dat het eerste boek dat is geschreven over het Nederlandse baptisme – *De opkomst en vestiging van het baptisme in Nederland* van de hervormde kerkhistoricus G.A. Wumkes¹¹ – leest als een roman, dat een ‘verhaal van mensen’ verteld. In de lijn van Wumkes en McClendon kiezen ook wij hier voor een biografische benadering. Door de Nederlandse baptistengeschiedenis te vertellen aan de hand van tien portretten, kiezen we ervoor om niet een los pakket met leerstellingen te presenteren van waar wij als baptisten voor staan. Maar aan de hand van de verhalen van zeer diverse personen – die met hun karakter en overtuigingen onderdeel uitmaakten van een gemeenschap – hopen we iets zichtbaar te maken van de weg die zij gingen in gesprek met hun context. Daarbij hebben we getracht het eerlijke verhalen te laten zijn, die ook iets van de kwetsbaarheid van de genoemde personen toont en die de weerbarstigheid van het leven zichtbaar maakt.

⁹ McClendon, *Biography as Theology*, 22-23.

¹⁰ O.H. de Vries, *Gelovig gedoopt. 400 jaar baptisme, 150 in Nederland* (Kampen: Kok, 2009), 5-7.

¹¹ G.A. Wumkes, *De opkomst en vestiging van het baptisme in Nederland* (Sneek: A.J. Osinga, 1912).

De rol van de traditie in de hermeneutiek

Aan het begin en aan het eind van zijn tweedelige inleiding op de hermeneutiek, verwijst de Nieuwtestamenticus Arie Zwiep naar de *Wesleyaanse Quadrilateral* als een bruikbare manier om hermeneutiek te bedrijven.¹² Een belangrijk uitgangspunt van de *Wesleyaanse Quadrilateral* is dat er naast de Schrift, ook andere bronnen van kennis zijn. In deze hermeneutische benadering spelen namelijk vier kennisbronnen een rol: de Schrift (*Scripture*), de traditie (*tradition*), de rede (*reason*) en de ervaring (*experience*).¹³ Zoals we zien, is de traditie of (kerk)geschiedenis één van de vier polen in de *quadrilateral*.¹⁴ Als baptisten zijn we altijd wat allergisch voor tradities geweest en doen we liever een direct beroep op de Schrift. Daarbij zijn we ons er echter niet altijd van bewust, dat we in ons Bijbel lezen en interpreteren toch ook altijd een stuk bagage meenemen vanuit eigen opvattingen, ervaringen en gedachten, of dat nu uit het heden of verleden is.

Ook binnen de wetenschap staat traditie vaak in het verdachtenhoekje. Halverwege de twintigste eeuw pleitte de hermeneutische filosoof Hans Georg Gadamer (1900-2002) echter voor een eerherstel van de traditie. Hij stelt namelijk dat er bij traditie sprake is van kennis en wijsheid die van generatie op generatie wordt doorgegeven. Tot het tegendeel blijkt, is dit iets waar je je aan kunt toevertrouwen. Dit betekent niet dat er geen ruimte is voor kritische reflectie, maar het is een erkenning dat de ander een dieper inzicht kan hebben dan jij zelf. Erkenning van het gezag van de traditie is iets anders dan blinde gehoorzaamheid aan gezagsdragers. Gezag moet namelijk altijd verdiend en ontwikkeld wor-

¹² A.W. Zwiep, *Tussen tekst en lezer 1. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek* (Amsterdam: VU University Press, 2009), 20-21; A.W. Zwiep, *Tussen tekst en lezer 2. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek* (Amsterdam: VU University Press, 2013), 416-417.

¹³ Zwiep, *Tussen tekst en lezer 1*, 20-21; Zwiep, *Tussen tekst en lezer 2*, 416-417; P. Nullens, *Verlangen naar het goede. Bouwstenen voor een christelijke ethiek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2006), 253-254.

¹⁴ Omdat er geen goed Nederlands equivalent van *quadrilateral* is, laten we het woord hier onvertaald.

den. Dat de traditie zich staande heeft gehouden, geeft daarbij te denken. Bovendien is de traditie een bruikbaar middel om tot een *sensus communis* te komen: een gemeenschappelijk gedragen overtuiging van wat goed, redelijk en heilzaam is.¹⁵

Volgens Gadamer is zuivere objectieve kennis onmogelijk, omdat de geschiedenis onvoorspelbaar is. Hier zitten twee kanten aan: enerzijds staat de geschiedenis tussen tekst en lezer in, anderzijds waarborgt de geschiedenis (en traditie) de continuïteit tussen tekst en lezer. De geschiedenis/traditie brengt hen met elkaar in verbinding, omdat beide er onderdeel van zijn. In dit verband spreekt Gadamer over de *Wirkungsgeschichte*: de (uit)werking die een tekst in de loop van de geschiedenis heeft gehad. Denk bijvoorbeeld aan de Romeinenbrief van Paulus: door de bestudering van deze brief zijneen aantal grote denkers – waaronder Augustinus, Luther, Wesley en Barth – tot bekering of tot een nieuw inzicht gekomen. Hun inzichten zijn onderdeel uit gaan maken van een traditie die latere lezers hebben beïnvloed in het bestuderen van de Romeinenbrief.¹⁶

Uiteraard moet er ook aandacht zijn voor de schaduwzijden van traditie. Het gevaar bestaat dat je onkritisch aanvaardt wat een traditie of ideologie aanreikt: hermeneutische naïviteit ligt op de loer. De traditie brengt namelijk niet alleen maar vruchten voort van grondig onderzoek en levenswijsheid, er komen ook gestoorde opvattingen en immorele waarden en normen in mee. Denk bijvoorbeeld aan de slavernij en het apartheiddenken. Een eenzijdige nadruk op de traditie leidt tot een legitimatie van dit soort praktijken.¹⁷ Daarom is het altijd belangrijk om de traditie binnen een breder hermeneutisch kader te plaatsen, waarin ook eigen ervaringen en doordenking een plaats krijgen, maar waarin bovenal de Schrift de hoogste autoriteit is.¹⁸

¹⁵ Zwiep, *Tussen tekst en lezer 2*, 179-181.

¹⁶ Zwiep, *Tussen tekst en lezer 2*, 187-188, 192-196.

¹⁷ Zwiep, *Tussen tekst en lezer 2*, 181, 204.

¹⁸ Nullens, *Verlangen naar het goede*, 253-257.

Grensgangers

Van alle tien personen die in de portretten beschreven staan, geldt dat het grensgangers zijn. Sterker nog, ten diepste ligt er voor elke generatie de uitdaging om een grensganger te zijn.¹⁹ Je zou kunnen zeggen dat de opdracht, die de Heer in Jeremia 6:16 aan het volk geeft ('ga op de kruispunten staan, denk na, kijk naar de oude wegen'), in elke generatie terugkomt. Allemaal kennen we de uitdaging om zonder garanties vooraf de weg van de Heer te zoeken in onze eigen tijd. Daarbij zijn de 'oude wegen' voor ons tot inspiratie en kunnen als een richtingwijzer fungeren. Daarom blijft het belangrijk om de verhalen van de oudere generaties grensgangers te vertellen.

Als we naar de tien portretten kijken, dan kun je ze op verschillende manieren als grensgangers typeren. Van allen kan gezegd worden dat ze grensgangers zijn tussen het verleden waar zij uit voortkwamen naar de toekomst waar ze voor stonden. In sommige opzichten vormen ze een brug tussen verleden en heden (wat voor hen nog als toekomst gold). Van Feisser zou je specifiek kunnen zeggen dat hij een grensganger was van een verlicht protestantisme (waar hij een aanhanger van was) naar de start van de baptistenbeweging in Nederland. Bij De Liefde zien we een soortgelijke beweging, hoewel zijn betrokkenheid bij de baptisten beperkt bleef. Wel was hij degene die de baptisten hielp om van een naar binnen gerichte beweging een missionaire beweging te worden. Op dezelfde wijze waren Kloekers en Horn mannen die als grensgangers tussen hun gemeente en de mensen in hun omgeving optraden en vrijmoedig het evangelie met mensen deelden.

In de 20^e eeuw begon de baptistenbeweging zich steeds meer te emanciperen, onder leiding van de ondernemer-voorganger J.W. Weenink en de leraar-leider Jan Louw. Zij hielpen niet alleen de baptistenbeweging verder naar een nieuwe fase, maar zij waren ook het gezicht naar

¹⁹ Zie ook mijn (AS) blog: <https://ronddwaler.blogspot.com/2019/12/voorganger-of-grensganger.html>, geraadpleegd 8 februari 2020.

buiten toe. De beweging over de lands- en cultuurgrenzen werd vooral vormgegeven door zendelingen als Geertruida Reiling en Fenna Vorsteveld, die daarmee een nieuw tijdperk inluiden binnen de Unie van Baptistengemeenten. Tot slot werden ook de grenzen naar de academie overschreden, onder leiding van de professoren Jannes Reiling en Olof de Vries, die bovendien het gezicht van de Nederlandse baptisten waren in het interkerkelijke gesprek op landelijk niveau. Zo wordt zichtbaar dat deze personen niet alleen individueel grensgangers waren, maar dat ze ook belichamen hoe de Nederlandse baptistenbeweging door de jaren heen verschillende grenzen heeft geslecht. Daarmee dagen ze ook de huidige baptisten (en anderen) uit, om in hun eigen tijd en context grensgangers te zijn.

Verantwoording van de belangrijkste keuzes

Als eerste een toelichting op wat we bedoelen met het begrip ‘baptisme’. In hun reflecties – die we hieronder verder zullen toelichten – wijzen Jack Barentsen en Erik de Boer er terecht op dat ‘baptisme’ een bredere betekenis heeft dan degenen die we in de praktijk aanduiden als ‘baptisten’. James McClendon maakt een onderscheid tussen baptisten met een kleine ‘b’ en met de hoofdletter ‘B’. Met de tweede groep duidt hij leden van het kerkgenootschap aan en met de eerste groep verwijst hij naar de geestverwanten van de Radicale Reformatie sinds de 16^e eeuw.²⁰ Wanneer we het in deze bundel hebben over 175 jaar ‘baptisme’ in Nederland, dan bedoelen we daarmee expliciet de groep die we in de praktijk met ‘baptisten’ aanduiden (baptisten met de hoofdletter ‘B’) of die in het verleden ‘gemeente van gedoopte christenen’ werden genoemd. Ondanks dat er zeker verwantschap is met andere groepen (baptisten met een kleine ‘b’), zoals doopsgezinden, evangelischen of andere vrijkerkelijke groepen met een geloofsdoopvisie, kiezen we ervoor – omdat we ons moeten beperken – om het hier toe te spitsen op een specifieke groep.²¹

²⁰ J.W. McClendon, *Ethics. Systematic Theology 1* (Waco: Baylor, 2012² [oorspr. 1986]), ix-xvi.

²¹ Wie hier meer over wil lezen, zie: H.A. Bakker, *De weg van het wassende water. Op zoek naar de wortels van het baptisme* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2008).

We hebben al toegelicht waarom we voor een biografische insteek hebben gekozen, maar waarom specifiek deze tien portretten? Hoewel een selectie van portretten altijd iets willekeurig heeft, hebben we van tevoren wel een aantal selectiecriteria opgesteld. Dit zijn de vijf belangrijkste criteria op basis waarvan we de portretten hebben uitgekozen:

- De personen in kwestie hebben een (in)directe bijdrage geleverd aan het Nederlandse baptisme;
- Een evenredige spreiding in de tijd. In ieder geval moeten alle fasen tussen de eerste helft van de 19^e eeuw tot en met de tweede helft van de 20^e eeuw gedekt zijn;
- Een spreiding in het type personen en de bijdrage die zij geleverd hebben;
- De personen in kwestie zijn inmiddels overleden;
- Voldoende beschikbaarheid van bronnen.

Omdat de doelstelling van de Baptistica Reeks is dat de vruchten van het onderwijs en onderzoek gedeeld worden met de gemeenten, vonden we het belangrijk om in dit historische deel ook aandacht te hebben voor de actuele en praktische relevantie voor het baptisme van nu. Dus naast biografische, theologische en contextuele informatie, hebben we de schrijvers van de portretten ook gevraagd om een vertaalslag van het portret naar onze tijd te maken: wat kunnen wij als baptisten (en andere gelovigen) van nu van deze persoon leren en wat is zijn/haar belangrijkste bijdrage aan het baptisme van nu geweest? Bovendien wordt er in elke titel van een portret een typering van de desbetreffende persoon gegeven.

Daarnaast zijn er drie reflecties geschreven door theologen die elk vanuit hun eigen expertise en achtergrond naar de verzameling van portretten hebben gekeken. Erik de Boer als gereformeerd historicus, Marco Wittenberg als CAMA-theoloog en Jack Barentsen als praktisch theoloog en iemand die bekend is met de brede evangelische beweging. We hebben hen daarbij de volgende vragen meegegeven:

- Wat is de betekenis en waarde van het Nederlandse baptisme voor de kerk en samenleving in Nederland in de afgelopen 175 jaar?
- Welke lessen zijn er te trekken voor de kerken in het algemeen en de baptisten en evangelischen in het bijzonder?
- Welke aanbevelingen en (kritische) vragen hebben jullie bij het Nederlandse baptisme richting de toekomst?

Al met al denken we hiermee een boeiende bundel te kunnen presenteren, waarvan we hopen dat het gemeenten mag inspireren, onder meer in hun missionaire taak. Maar ook dat het mag bijdragen in de gesprekken met andere kerkgenootschappen en op de academie. En bovenal dat het ons mag helpen om God de plaats te geven die Hem toekomt. Tot slot danken we Kirsten Timmer-Groeneweg voor het corrigeren van de tekst.

1. Johannes Elias Feisser (1805-1865)¹

Lijdende knecht' en baptistenpionier

Arjen Stellingwerf

Inleiding

Op 15 mei 1845 doopte de Deense – en in Duitsland woonachtige – baptist Julius Köbner de voormalige hervormde predikant Johannes Elias Feisser en zes van zijn volgelingen in een kanaal in het Drentse Gasselternijveen, waarmee de eerste Nederlandse baptistengemeente werd gesticht. De introductie van het baptisme in Nederland was onderdeel van een revolutie in de religieuze context van de 19e eeuw, waarbinnen de Nederlandse Hervormde Kerk de meest bevoorrechte kerk was. In haar schaduw waren er enkele getolereerde groepen, zoals de rooms-katholieke, lutherse, remonstrantse en doopsgezinde kerken.

Context

Om de kerkelijke en politiek-maatschappelijke situatie in het Nederland van de eerste helft van de 19^e eeuw te kunnen duiden, is het belangrijk om oog te hebben voor de invloed van de Franse Revolutie (1789). In 1795 vond in Nederland de Bataafse Revolutie plaats, waarbij de patriotten met behulp van Franse troepen de macht in de zeven provinciën van Nederland overnamen. Dit leidde de Franse periode (1795-1813) in, waarin Nederland sterk onder de Franse invloedssfeer kwam te staan. Het betekende niet alleen dat de Franse belangen gediend moesten worden – met alle financiële gevolgen van dien –, maar ook dat het

¹ Dit portret is oorspronkelijk in het Engels geschreven door Olof de Vries en is door mij (AS) naar het Nederlands vertaald, bewerkt en aangevuld.

Verlichtingsdenken de kerken en universiteiten binnenkwam.² Toen Willem I aan de macht kwam (1813-1839) – waarna in 1815 het Koninkrijk der Nederlanden ontstond –, werd hij als verlosser binnengehaald. Maar ondanks dat er een grondwet kwam, bleek hij al snel despotische trekjes te hebben. Op kerkelijk gebied hield hij een stevige vinger in de pap: ook al waren kerk en staat op papier gescheiden, hij stelde wel een departement voor erediensten in. Kerken hadden in de ogen van de staat vooral betekenis als opvoeders in de algemeen-christelijke deugden. Om dat te bereiken werd er in 1816 een algemeen reglement aan de Nederlandse Hervormde Kerk opgelegd, dat ervoor zorgde dat zij *top-down* werd gestructureerd, in tegenstelling tot het presbyteriale systeem. Verder mochten de bestuurlijke lagen alleen uitspraken doen over het uitwendig bestuur, zaken die met de leer te maken hadden werden vrijgelaten. Deze bepalingen zouden bij de Afscheiding (1834) en bij Feissers afzetting als hervormd predikant (1843-1844) nog een belangrijke rol gaan spelen.³

De theologie en prediking binnen de hervormde kerk kregen een gematigd liberaal karakter. Dit zien we onder meer bij een groep professoren – die zichzelf de *Groninger Richting* noemden – aan de universiteit van Groningen. Tussen de jaren dertig en zestig van de 19^e eeuw hadden zij veel invloed binnen de hervormde kerk. Zij beschouwden Jezus als de grote leraar en het voorbeeld voor de christen op weg naar menselijke perfectie en ontkenden zijn goddelijke aard en het verzoenende karakter van zijn plaatsvervangende offer. Hiertegen ontstond een leerstellig en geestelijk protest, wat onder meer in 1834 leidde tot de Afscheiding.⁴

De Afscheiding was het gevolg van een breder orthodox kerkprotest. Er verspreidde zich in de 19e eeuw een opwekkingsbeweging – genaamd Réveil – over Europa vanuit de Zwitserse stad Genève, waar de vrijkerkelijke Schotse zendeling Robert Haldane had gewerkt onder een

² H. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen: Kok, 2006), 570-571.

³ A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verbonding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw* (Kampen: Kok, 1974¹), 24-29.

⁴ Rasker, *Hervormde Kerk*, 45-70.

groep theologiestudenten. Deze opwekking beïnvloedde ook Nederland en maakte traditionele kerkleden gevoelig voor ideeën en praktijken uit de Angelsaksische vrije kerk. De Afscheiding was de doorbraak voor nieuwe protestantse groepen en kerken om hun plaats te krijgen binnen de Nederlandse kerkelijke context, tot nu toe gedomineerd door de bevoorrechte en beschermde Nederlandse Hervormde Kerk. Vrijkerkelijke ideeën werden geïntroduceerd en de baptistenbeweging ontstond, mede door beïnvloeding vanuit Duitsland.⁵

Biografie en theologie⁶

Johannes Elias Feisser werd op 10 december 1805 in Winsum geboren in een gezin dat onderdeel uitmaakte van de hogere burgerstand.⁷ Zijn vader – Johannes Feisser – had naam gemaakt doordat hij als militair had deelgenomen aan het beleg van Maastricht (1793). Waarschijnlijk begon Feisser Sr. in 1805 met zijn werk als rijksontvanger in Winsum, wat hij twee jaar later zou voortzetten in Veendam, de veenkolonie waar de jonge Johannes Elias zou opgroeien. Omdat Feisser uit een militairengeslacht kwam, was het de verwachting dat ook hij dit beroep zou uitoefenen. Vermoedelijk is het zijn grootmoeder geweest – die sinds 1813 bij hen inwoonde – die er op aandrong dat hij theologie zou gaan studeren. Waar het geloof voor zijn ouders vooral een zaak van gewoonte was, daar deelde Johannes Elias de passie voor het geloof met zijn grootmoeder.⁸

⁵ De Vries, *Gelovig gedoopt*, 77-80. Voor meer over het Réveil, zie o.m.: M.E. Kluit, *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten. 1815-1865* (Amsterdam: Paris, 1970) en F. van Lieburg (red.), *Opwekking van de natie. Het protestantse Réveil in Nederland* (Hilversum: Verloren, 2012).

⁶ Voor meer over Feissers leven, theologie en context, zie A. Stellingwerf, *Johannes Elias Feisser: Nederlandse baptistenpionier in Gasselternijveen* (Kampen: ongepubliceerde Bachelor-thesis, 2016), te vinden op: baptisten.nl/Feisser-archief, geraadpleegd 17 oktober 2019. Op pagina 46 staat een chronologische bibliografie van zijn werken.

⁷ Over de verschillende sociale lagen in de 19e eeuw, zie: D. Kuiper, 'Kerngroepvorming, met name binnen het Amsterdamse Réveil. Over sociale lagen en familierelaties in de lange negentiende eeuw (1815-1914)' in: Van Lieburg, *Opwekking*, 14.

⁸ Wumkes, *Opkomst*, 2-3.

Dat Feisser – die in 1823 met zijn studie aan de Rijksuniversiteit Groningen startte – een talentvolle student was, blijkt wel uit het feit dat hij in 1827 met een schrijven over de goddelijke natuur van Christus een prijsvraag won. Bovendien besloot hij na het behalen van zijn propo-nentsexamen in 1827 – wat hem de bevoegdheid tot preken gaf – door te studeren. In 1828 promoveerde hij met een proefschrift over de Cap-padocische kerkvader Basilius de Grote. Zoals genoemd, stonden de universiteiten in die jaren onder invloed van de liberale theologie en ook Feisser zou daar tijdens zijn opeenvolgende bedieningen in drie hervormde kerken (1828-1838) een aanhanger van zijn, in het bijzonder van de *Groninger Richting*. Zijn laatste bediening in Franeker zou echter in een persoonlijke crisis eindigen, omdat hij in korte tijd zijn vrouw en twee kinderen verloor en door een ontsteking grotendeels het zicht in zijn rechteroog kwijtraakte. Door deze omstandigheden zag hij zich ge-dwongen zijn voorgangerschap neer te leggen en zich met zijn enig overgebleven dochter terug te trekken in zijn ouderlijk huis om tot her-stel te komen.⁹

Later terugblikkend op deze periode, stelt Feisser dat in deze periode de ‘beginselen van de verstandverlichtende en hartveranderende wer-king des heiligen Geestes’¹⁰ in zijn leven zichtbaar werden. Het zou echter nog niet leiden tot een breuk met de theologie van zijn dagen, maar het bracht wel het herstel waardoor hij in maart 1839 een beroep naar de hervormde kerk in Gasselternijveen aan kon nemen.¹¹ Dat Feis-ser toen nog steeds onder invloed van de *Groninger Richting* stond, blijkt uit een traktaat dat hij in het voorjaar van 1841 uitbracht. Hij betoogt erin dat de mens zich tot volmaaktheid in geloof, hoop en liefde moet laten opleiden tot nut voor het huidige en toekomstige leven.¹² Maar in de herfst van 1841 zou zijn denken definitief veranderen door het lezen van John Newtons *Cardiphonia*. Na deze omslag predikte Feisser dat de

⁹ Wumkes, *Opkomst*, 3-5.

¹⁰ J.E. Feisser, *Getrouw verhaal van mijne werkzaamheden en lotgevallen als dienaar des Heeren te Gassel-ternijveen* (Groningen: P.S. Barghoorn, 1844), 1, te raadplegen op baptisten.nl/Feisser-archief.

¹¹ Wumkes, *Opkomst*, 6.

¹² J.E. Feisser, *Het ééne en altoos noodige* (Groningen: W. van Boekeren, 1841). Te raadplegen op baptisten.nl/Feisser-archief.

mens vanaf zijn geboorte een zondaar is en niet in staat om enig spiritueel goed te doen. Hij hield echter zijn nadruk op perfectie, maar begreep het nu als heiliging na de wedergeboorte en geleid door de heilige Geest.¹³

Deze ommekeer naar een orthodox calvinistische soteriologie werkte hij uit in een op de Geest gerichte ecclesiologie. Cruciaal is de heiligheid van de kerk, waarvan zijn favoriete beeld 'Lichaam van Christus' was. Het Lichaam zou zo heilig moeten zijn als het Hoofd en de heilige(ende) Geest is de levenskracht (*vis vitalis*) van dit Lichaam. Zijn hernieuwde visie op de ecclesiologie komt terug in zijn visie op het avondmaal: alleen zij bij wie de tekenen van het genadeverbond zichtbaar zijn, mogen deelnemen aan het avondmaal. Op den duur kwam hij echter ook tot een voorkeur voor de gelovigendoop ten opzichte van de kinderdoop, omdat dat volgens hem de belangrijkste oorzaak was van een kerk die een mengsel van gelovigen en ongelovigen was, van heiligheid en wereldlijkheid. Het is opvallend dat Feisser tot dit inzicht kwam voordat hij baptisten ontmoette. Hij verwierp de kinderdoop als een inconsistentie binnen het calvinisme dat hij verdedigde.¹⁴

Zijn ecclesiologie kwam voort uit de traditie van de Nadere Reformatie. Onder de tweede en derde generatie Nederlandse calvinisten ontstond er een behoefte aan een innige, persoonlijk ervaren religiositeit toegevoegd aan de gereformeerde doctrinaire orthodoxie, zoals het in de Dordtse Synode (1618-1619) werd geformuleerd. Het gemeenschapsaspect van deze spiritualiteit werd beoefend en ervaren in conventikels, waar gelovigen die een persoonlijk ervaren zekerheid van het geloof hadden, elkaar ontmoetten, met als doel elkaar wederzijds op te bouwen. Naast de officiële kerk was het conventikel de ontmoetingsplaats

¹³ Wumkes, *Opkomst*, 8-10.

¹⁴ O.H. de Vries, 'Feisser, Johannes Elias', in: D. Nauta (red.), *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme. Deel 3* (Kampen: Kok, 1988), 115-118. Zie ook: T. van der Leer, 'De ware calvinist is een baptist', in: W. den Boer en T. van der Leer (red.), *Calvijn, de baptisten en de gemeente van morgen* (Apeldoorn: Theologische Universiteit, 2010), 27-42.

voor deze spirituele elite. Feissers ecclesiologie kan worden getypeerd als het geven van de status van een gemeente aan het conventikel.¹⁵

In 1842-43 begon Feisser in zijn gemeente in Gasselternijveen te prediken en handelen naar zijn nieuwe overtuigingen. De ouderlingen en diakenen vonden het aanstootgevend en er ontstonden ernstige conflicten. Zo weigerde hij een ouderling te ordineren die de tekenen van de wedergeboorte miste. En uiteindelijk weigerde hij het avondmaal te bedienen: wie van zichzelf oordeelde dat hij het waard was, kon zelf het brood en de wijn nemen. Als gevolg hiervan werd Feisser op 19 december 1843 door het kerkbestuur van de provincie ontslagen en als dominee uit zijn ambt gezet waarbij zijn inhoudelijke bezwaren niet in overweging werden genomen conform het algemeen reglement. Op 1 januari 1844 werd dit besluit aangekondigd in de lokale kerkgemeenschap. De voorganger en een groep volgelingen bleven elkaar ontmoeten en Feisser vroeg om overheidserkenning onder de naam ‘Gemeente van Afgescheiden Christenen’.¹⁶

De hervormde Feisser – die een goede calvinist wilde zijn – had een ecclesiologie ontwikkeld en kwam tot een overtuiging over de doop die overeenstemde met die van de baptisten. Het was in zijn gedachten een intern calvinistisch proces geweest. Het gerucht van het conflict in de hervormde kerk van Gasselternijveen bereikte echter de oplettende Johann Gerhard Oncken uit Hamburg waarop hij medewerkers stuurde naar Feisser. Oncken – die in 1834 de baptistengemeente in Hamburg had gesticht – had een belangrijke invloed op het continentale baptisme, doordat hij contact zocht met gemeenten tot in de verste uithoeken van Europa. Veel van zulke groepen – die buiten de gevestigde kerk zochten naar verdieping in hun geloof – heeft hij tot een baptistische structurering van het gemeentelven geleid, waaronder de groep

¹⁵ De Vries, *Gelovig gedoopt*, 86-87.

¹⁶ De Vries, *Gelovig gedoopt*, 88-90. De ontwikkelingen in Gasselternijveen heeft Feisser in 1844 beschreven in: Feisser, *Getrouw verhaal*.

rondom Feisser. Na het eerste contact tussen Feisser en Onckens medewerkers, correspondeerden Oncken en Feisser, wat uiteindelijk op 15 mei 1845 resulteerde in de doopplechtigheid in Gasselternijveen.¹⁷

Van 1845-1849 zou de baptistenpionier voorganger in Gasselternijveen blijven, waar het moeilijk lukte om de gemeente van de grond te krijgen. Daarom besloot hij naar het nabijgelegen Nieuwe Pekela te verhuizen in de hoop op meer vruchtbare grond, maar ook daar bleef de aanwas beperkt. Zijn leven tot aan zijn dood op 2 juni 1865 zou getekend blijven door fysiek en geestelijk lijden. Zijn gezondheid bleef zwak, hij overleefde in totaal acht van zijn twaalf kinderen en werd zowel binnen als buiten de baptistenkring regelmatig met teleurstellingen geconfronteerd.¹⁸ Daarom past de Bijbeltekst die op de voorkant van een aantal van zijn traktaten stond ook goed bij hem: 'Ik verblijde mij nu in mijn lijden voor U, en vervulle in mijn vleesch de overblijfselen van de verdrukkingen Christi voor Zijn ligchaam, 't welk de Gemeente is.' (Kolosenzen 1:24).

Betekenis

Het is de vraag of Feisser de vader van het Nederlandse baptisme moet worden genoemd. Zijn nadruk op de gemeente als gemeente van gelovigen, kunnen we voluit baptistisch noemen. We zien bij hem echter weinig tot geen interesse voor missie of evangelisatie, dat zou door Jan de Liefde in de Nederlandse baptistenbeweging geïntroduceerd worden. De Liefde – voor Feissers doop een warme medestander, maar daarna bekoelde hun relatie – zou zelf echter nooit met zijn hele hart betrokken raken bij de baptistenbeweging.¹⁹ We kunnen in ieder geval vaststellen dat de ontwikkelingen in Gasselternijveen die Feisser ertoe

¹⁷ De Vries, *Gelovig gedoopt*, 79-80, 90.

¹⁸ Wumkes, *Opkomst*, 35-39, 80-82; Auteur onbekend, *Register van het geslacht Feisser (Louët Feisser) 1675-1940*.

¹⁹ De Vries, *Gelovig gedoopt*, 91. Zie het portret over De Liefde voor meer over hun onderlinge relatie.

brachten een gemeente te starten naar baptistisch beginsel, de aanleiding zijn geweest voor de start van de baptistenbeweging in Nederland. In die zin kunnen we Feisser zeker de pionier van het Nederlandse baptisme noemen.

Naast zijn bijdrage als pionier, ligt Feissers betekenis voor het baptisme vooral in zijn ecclesiologie en in het bijzonder de rol die de heilige Geest daarbij speelt. Heel basaal gezegd, stelt Feisser dat je door de Geest in staat wordt gesteld je broeder of zuster te herkennen als medegelovige en dat je elkaar dient aan te sporen de weg van Christus te gaan.²⁰ Omdat de gemeente een gemeente van gelovigen is, worden nieuwe leden door de Geest ingevoegd in de gemeente. Feisser streeft dan ook nadrukkelijk naar een zuivere gemeente van gelovigen. Zijn grootste verwijt aan de Afscheidenen was daarom dat ze wel afgescheiden waren, maar niet samengevoegd: alleen als je mensen op geloof doopt, kun je zeker weten dat zij de Geest hebben ontvangen en dat je een zuivere gemeente van gelovigen hebt.²¹

Tot slot iets over de belangrijke rol die het lijden in Feissers leven heeft gespeeld. Dat geldt in het bijzonder voor alle verliezen binnen zijn gezin en voor zijn zwakke gezondheid. Ook de vele botsingen met anderen na zijn geestelijke ommekeer waren zwaar voor hem. Maar wat is de actuele relevantie hiervan? We hoeven het lijden uiteraard niet op te zoeken, maar Feissers leven laat wel zien dat het lijden nu eenmaal een gegeven is en dat er situaties kunnen voorkomen waarin we gedwongen worden om daarmee te leren leven.²² Bovendien ging hij het lijden omwille van zijn geloof niet uit de weg. Vanwege gewetensbezwaren kwam hij in botsing met zijn gemeente, wat leidde tot zijn afzetting als predikant. In een tijd waarin we als kerk vooral de neiging hebben om met

²⁰ De Vries, *Feisser*, 116.

²¹ J.E. Feisser, *Toespraak over den H. Doop des Heeren en de onderlinge bijeenkomst der heiligen* (Groningen: P.S. Barghoorn, z.j.), 16-20, 24-25; J.E. Feisser, *Eene roepstem tot alle ware geloovigen en begeerigen* (Groningen: W. van Boekeren, 1843), 34-35. Beide te raadplegen op baptisten.nl/Feisser-archief.

²² Voor meer over dit thema, zie: Th. Boer en D. Mul (red.), *Lijden en volhouden* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2016).

mensen mee te bewegen, roept het de vraag op welke situaties vragen om tegen de stroom in te roeien, zonder dat we de gevolgen ervan kunnen overzien.²³ Feisser zag het in ieder geval als zijn roeping om in het spoor van de Lijdende Knecht zijn weg te gaan (vgl. Kol. 1:24), zoals ook blijkt uit een gedicht dat hij na zijn afzetting als predikant schreef:

*“Hij roept en ik ga;
ik weet niet waarheen.
'k Volg Abraham na;
'k geloof slechts alleen.
Ik heb tot geleide
een Engel, van Wien
ook Abraham zeide:
de Heer zal voorzien.*

*Een vogel heeft niets
toch kent hij geen nood;
en ik heb nog iets:
Zijn woord, voor mijn brood,
Zijn woord, voor mijn beker,
dat God mij komt biën.
Want dit is mij zeker:
de Heer zal voorzien”.*²⁴

²³ Olof De Vries schrijft dat het baptisme altijd in een levendige interactie tot de kerkelijke, maatschappelijke en culturele actualiteit staat. Enerzijds door er aan te ontlenen en anderzijds door er een alternatief voor te bieden: De Vries, *Gelovig gedoopt*, 24-25.

²⁴ J. van Dam, *Geschiedenis van het baptisme in Nederland* (Arnhem: Unie van Baptisten Gemeenten, 1970¹), 3.

VERDER LEZEN?

surf snel naar

<https://baptisten.nl/seminarium/publicaties/baptistica-reeks/>

**KOOP HET BOEK
EN LEES MEER!**

